

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ครอบครัว เป็นสถาบันทางสังคมสถาบันแรกที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพประชากรของสังคม ฉะนั้นการสร้างและพัฒนาครอบครัวตลอดจนรวมไปถึงการทำนุบำรุงรักษาครอบครัวด้วยความรักความเข้าใจให้เกิดความอบอุ่นกับสมาชิกในครอบครัวจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาความมั่นคงในการสร้างและพัฒนาชาติไทย เพราะประชากรที่มีคุณภาพจะมาจากครอบครัวที่มั่นคง ซึ่งในความหมายของนักจิตวิทยา คำว่า “ครอบครัว” คือ สถาบันทางสังคมแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เพื่อเป็นตัวแทนของสถาบันสังคมภายนอกที่จะปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติกับสมาชิกรุ่นใหม่ของสังคมที่มีชีวิตอุบัติขึ้นในครอบครัว (พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2550)

ในสังคมปัจจุบัน ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม จากครอบครัวแบบขยาย (Extended Family) มาเป็นแบบที่เรียกว่าครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) จากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ผู้คนเกิดการแข่งขันกันมากขึ้นเพื่อความอยู่รอด เน้นวัตถุนิยม เน้นความต้องการของตัวเองเป็นหลัก คุณธรรมของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดความสับสนในชีวิต ครอบครัวจำนวนมากจึงไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ เกิดความไม่มั่นคงและไร้ระเบียบในครอบครัว และนำไปสู่การแตกสลายของครอบครัว (พิมพ์วิภา โสพนธารชุน, 2549) ดังจะเห็นได้จากสถิติการหย่าร้างในประเทศไทยมีแนวโน้มสูงขึ้น ซึ่งสถิติข้อมูลของสำนักบริหารการทะเบียนกรมการปกครองในช่วงปี 2547 – 2549 พบว่า สถิติการหย่าร้างปี 2547 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 101,958 คู่ ปี 2548 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 105,846 คู่และในปี 2549 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 114,013 คู่ นอกจากนี้ยังพบว่าจังหวัดที่มีสถิติการจดทะเบียนหย่ามากที่สุดคือ กรุงเทพมหานคร นั่นคือ ปี 2547 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 29,952 คู่ ปี 2548 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 30,316 คู่ และในปี 2549 มีการจดทะเบียนหย่าจำนวน 31,250 คู่ (สถิติการหย่ากรมการปกครองปี 2547 – 2549) ในขณะที่ วันชัย บุญประชา ผู้จัดการมูลนิธิเครือข่ายครอบครัวและแผนงานสุขภาวะครอบครัวสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพสรุปว่า ปัญหาการหย่าร้างของคนไทยสูงขึ้นทุกปี สถิติปี 2550 มีคู่สมรสจดทะเบียนประมาณ 300,000 คู่ แต่หย่าร้างถึง 100,000 คู่ ทำให้เกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากขึ้น (ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวนิยามใหม่ที่คนไทยต้องศึกษา, 2552) นอกจากนี้สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดลร่วมกับมูลนิธิ

เครือข่ายครอบครัวและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพแห่งชาติได้ทำการศึกษา สถานการณ์ครอบครัวไทย ในช่วงเดือนมกราคม ปี 2552 ที่ผ่านมาพบว่า ปัจจุบันประเทศไทยมี ประชากรเด็กและเยาวชนอายุระหว่าง 11-12 ปี จำนวน 11.4 ล้านคนอยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มากกว่า 2.5 ล้านครอบครัว ขณะเดียวกันยังพบว่ากลุ่มตัวอย่างพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวจำนวน 1000 รายมีสาเหตุของการเป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว อันดับ 1 คือจากการหย่าร้าง และรองลงมาคือคู่สมรส ถึงแก่กรรม (พิเศษเศรษฐกิจคนไทยหย่าร้างสูง ส่งยอดพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว 2.5 ล้าน, 2552) การหย่า ร้างที่เพิ่มขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อสมาชิกทุกคนในครอบครัวได้ ซึ่งจากการสำรวจของโครงการ พัฒนาเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว พบว่า พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่มี ปัญหาด้านจิตใจ และตกอยู่ในภาวะเครียดถึงร้อยละ 73.5 มีความทุกข์ท้อแท้ใจจากปัญหาที่ต้อง เผชิญและรู้สึกเหงาว่าเหวร้อยละ 68.9 และ ร้อยละ 62.9 ตามลำดับ

(<http://family.opendream.co.th>)

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า ในประเทศไทยได้มีการศึกษาวิจัยกลุ่มพ่อแม่ เลี้ยงเดี่ยวยังไม่มากนัก โดยงานวิจัยที่ผ่านมาได้พยายามศึกษาถึงการปรับตัวของสตรีที่เลี้ยงดู บุตรตามลำพัง และรูปแบบชีวิตของมารดาที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียว ดังเช่น พวงเพ็ญ ชุณหปราณและคณะ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการปรับตัวของสตรีที่เลี้ยงดูบุตรตามลำพังในชุมชน เมืองกรุงเทพมหานคร พบว่า การที่พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวมีสัมพันธภาพที่ดีกับสามีก่อนแยกทางกันและ พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีสัมพันธภาพไม่ดีกับสามีก่อนแยกทางกัน ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุการแยกทาง การ หย่าร้าง หรือสามีถึงแก่กรรม กลุ่มแม่ที่มีสัมพันธภาพที่ดีกับสามีก่อนแยกทางกันจะโศกเศร้าและ ร่างกายทรุดโทรมมากกว่ากลุ่มแม่ที่มีสัมพันธภาพที่ไม่ดีกับสามีก่อนแยกทาง แต่ปัญหาที่ทั้ง 2 กลุ่มประสบ คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ แต่เมื่อมีพ่อแม่ของกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวหรือเพื่อนร่วมงาน ให้ความช่วยเหลือ พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวจะคิดไตร่ตรองเรื่องการศึกษาและอนาคตของบุตร ต้องกู้หนี้ ยืมสิน หารายได้พิเศษ และปรับจิตใจให้เข้มแข็งต่อไป นอกจากนี้วันวิสาข์ ต้นตระกูล (2545) ได้ศึกษาถึงรูปแบบชีวิตของมารดาที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียวในกรุงเทพมหานครพบว่า มารดาที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียวมีฐานะความเป็นอยู่ยากจน สภาพการเงินไม่พอใช้ ต้องรับภาระและรับผิดชอบทุกอย่างทั้งของบุตรและสมาชิกในครอบครัว ประสบความ ยากลำบากทางด้านเศรษฐกิจ ความเศร้าโศก มีความรู้สึกผิด โดดเดี่ยว ไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือ จากญาติพี่น้องหรือหน่วยงานใด ๆ นอกจากนี้ยังต้องเป็นเสาหลักของความรักความผูกพันและ สัมพันธภาพภายในครอบครัว มีความปรารถนาและเป้าหมายในชีวิตคือ ปรารถนาความสุขใน ชีวิต พร้อมทั้งจะรับผิดชอบทางด้านเศรษฐกิจ สร้างฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น วางแผนที่จะ รับผิดชอบการศึกษาของบุตรธิดา และพยายามสรรหาเวลาที่จะสร้างความผูกพันกับบุตรหลาน ผู้สูงอายุ และสมาชิกในครอบครัวมากยิ่งขึ้น เป็นต้น ส่วนงานวิจัยที่ศึกษาในกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

ในต่างประเทศ เช่น Lee, DeMaris, Bavin & Sullivan (2001) ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาวะซึมเศร้าที่เกิดภายหลังจากการหย่าร้างโดยเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างเพศชายและเพศหญิง พบว่าพ่อหม้ายมีภาวะซึมเศร้ามากกว่าแม่หม้าย เช่นเดียวกันกับการศึกษาของ Cairney, Boyie, Liman และ Racine (2004) ได้ศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุที่แม่เลี้ยงเดี่ยวเข้ารับบริการทางสุขภาพจิตในอัตราที่สูงขึ้นเป็นผลมาจากการที่แม่เลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มที่จะมีความผิดปกติทางสุขภาพจิตมากกว่าแม่ที่อยู่เป็นครอบครัว นอกจากนี้แล้วจากการศึกษาวิจัยของ Cooper และคณะ (2008) ที่ศึกษาเกี่ยวกับภาวะซึมเศร้าและความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจของครอบครัวที่มีผู้ปกครองเพียงคนเดียวพบว่าแม่เลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มที่จะมีภาวะซึมเศร้าและความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจสูงกว่าผู้หญิงทั่วไป 2 เท่าและเมื่อทำการควบคุมความตึงเครียดทางการเงินหรือการสนับสนุนทางสังคม พ่อเลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มที่จะมีภาวะซึมเศร้าและความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจมากกว่าผู้ชายทั่วไป 4 เท่า

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผลกระทบจากการเป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวนั้นส่งผลกระทบต่อทางด้านจิตใจของครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นอย่างมาก ผู้วิจัยเชื่อว่าสิ่งสำคัญที่สามารถช่วยเหลือหรือเยียวยาผู้ที่เผชิญปัญหาเหล่านี้คือ การปรึกษาเชิงจิตวิทยา (Counseling) ซึ่งการปรึกษาเชิงจิตวิทยา (Counseling psychology) เป็นสาขาวิชาหนึ่งของจิตวิทยาที่มีลักษณะพิเศษในการส่งเสริมการใช้ชีวิตของบุคคลทั้งในด้านส่วนตัวและปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยมุ่งเน้นที่ปัญหาทางอารมณ์ สังคม การงาน การศึกษา สุขภาพ พัฒนาการและองค์กร เป็นการผสมผสาน การวิจัย การปฏิบัติและความละเอียดอ่อน ลักษณะพิเศษนี้ครอบคลุมการปฏิบัติงานที่หลากหลายช่วยให้ผู้คนเกิดสุขภาวะทางอารมณ์ที่ดี บรรเทาความทุกข์และปัญหาการปรับตัว จัดการกับวิกฤติและเพิ่มความสามารถในการใช้ชีวิตได้อย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (http://www.div17.org/students_defining.html.)

อย่างไรก็ตามจากการทบทวนงานวิจัยในกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ผ่านมาผู้วิจัยยังไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยเชิงลึกถึงประสบการณ์ด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ด้านจิตใจตามการรับรู้ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว โดยเน้นทำความเข้าใจเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในช่วงเวลาที่ต้องเลี้ยงดูบุตรตามลำพัง ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นวิธีการวิจัยที่เหมาะสมแก่การศึกษาในครั้งนี้ เนื่องจากสภาวะจิตใจ หรือประสบการณ์ด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นปรากฏการณ์ที่ละเอียดอ่อนซับซ้อน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญกับปัญหาในหลาย ๆ ด้าน นอกจากนี้การวิจัยเชิงคุณภาพยังเป็นการวิจัยที่ให้ความสำคัญกับตัวแปรด้านจิตใจ ด้านความรู้สึก โลกทัศน์ ความหมายและวัฒนธรรม เน้นการเข้าไปสัมผัสกับข้อมูลหรือปรากฏการณ์โดยตรง รวมถึงวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีพื้นฐานแนวคิดแบบปรากฏการณ์นิยม

(Phenomenology) ยังมุ่งเน้นให้ความสำคัญแก่ข้อมูลที่เป็นความรู้สึกนึกคิด และคุณค่าของมนุษย์ (สุภางค์ จันทวานิช, 2550) ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความเข้าใจถึงประสบการณ์ด้านจิตใจของพ่อแม่เดี่ยวอย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยใช้มุมมองของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นศูนย์กลางและเน้นทำความเข้าใจเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในช่วงเวลาที่ต้องเลี้ยงดูบุตรตามลำพัง รวมถึงต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิต ซึ่งประเด็นในการวิจัยครั้งนี้จะทำให้สามารถหาคำตอบได้ว่าประสบการณ์ด้านจิตใจเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นอย่างไร รวมถึงได้เข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ในการดูแลตนเองด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวผ่านการเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงอย่างละเอียดลึกซึ้งจากพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว ทั้งนี้การได้รับรู้และเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงประสบการณ์ด้านจิตใจเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในครั้งนี้จะทำให้นักจิตวิทยาการปรึกษาได้เข้าใจอารมณ์และความรู้สึกที่แท้จริงของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวจากประสบการณ์จริงและรวบรวมเป็นความรู้พื้นฐาน เพื่อนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบในการให้บริการปรึกษาเชิงจิตวิทยาของนักจิตวิทยาการปรึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้บริการปรึกษาคครอบครัว (Family counseling) ในบริบทสังคมไทย เพื่อให้ความช่วยเหลือทางด้านจิตใจกับกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่กำลังเผชิญกับปัญหาในครอบครัวให้มีจิตใจที่เข้มแข็งและพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่กำลังประสบอยู่และดำเนินชีวิตอยู่กับครอบครัวในปัจจุบันได้อย่างมีความสุขสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อบรรยายประสบการณ์ด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยา เพื่อศึกษาและอธิบายถึงประสบการณ์ด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในการเลี้ยงดูบุตร โดยมุ่งทำความเข้าใจประสบการณ์ตามทัศนะและความรู้สึกของผู้ให้ข้อมูล โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การบันทึกเทปและการจดบันทึกภาคสนาม ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักคือ กลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ได้เข้าร่วมและไม่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาเครือข่ายครอบครัวของมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ได้มาโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และวิธีแบบบอกต่อจากคนรู้จัก (Snowball Technique) ทั้งนี้ต้องเป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เต็มใจที่จะเข้าร่วมการวิจัยและสามารถให้ข้อมูลถึงประสบการณ์ที่เกิดขึ้นได้อีกทั้งต้องเป็นผู้ที่ได้ก้าวผ่านวิกฤตการณ์ในครอบครัวมาแล้ว

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ประสบการณ์ด้านจิตใจ หมายถึง การบอกเล่าถึงอารมณ์ความรู้สึกของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เลี้ยงดูบุตรตามลำพัง เนื่องจากสาเหตุการหย่าร้างหรือเสียชีวิตของคู่ครอง ในการวิจัยนี้หมายถึงประสบการณ์ด้านจิตใจรวมถึงการดูแลตนเองด้านจิตใจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่พักอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและในเขตปริมณฑล

พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว หมายถึง พ่อหรือแม่ที่ต้องเลี้ยงดูบุตรของตนตามลำพัง เนื่องจากสาเหตุการหย่าร้างหรือเสียชีวิตของคู่ครอง ในการวิจัยครั้งนี้พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นพ่อหรือแม่ที่เลี้ยงดูบุตรของตนตามลำพัง ตั้งแต่ 1 คนขึ้นไป โดยรวมทั้งพ่อหรือแม่ที่อาจได้รับหรือไม่ได้รับการช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจจากอดีตคู่ครองหรือครอบครัว และรวมทั้งเคยได้เข้าร่วมและไม่ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาเครือข่ายครอบครัว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้คือ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับประสบการณ์ด้านจิตใจ(อารมณ์และความรู้สึก) ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เลี้ยงดูบุตรตามลำพัง รวมถึงความเข้าใจเกี่ยวกับประสบการณ์ในการดูแลจิตใจตนเองของกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวให้ก้าวผ่านวิกฤตการณ์ในครอบครัว ซึ่งผลจากการวิจัยครั้งนี้สามารถนำความรู้ความเข้าใจที่ได้มาเป็นความรู้พื้นฐานเพื่อนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบในการให้บริการปรึกษาเชิงจิตวิทยาของนักจิตวิทยาการปรึกษา อีกทั้งยังได้แนวทางในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประสบการณ์ด้านจิตใจของกลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในบริบทสังคมไทยอีกด้วย